

وضعیت کتاب در دو دهه

۱۳۷۸ - ۱۳۵۷

● بررسی وضعیت کتابهای منتشر شده در ایران
از سال ۱۳۵۷ تا آخر اسفند ۱۳۷۸
(پایان نامه کارشناسی ارشد
مدیریت امور فرهنگی (M.Sc.)
نگارش: محمد رنجبری
استاد راهنما: دکتر مسعود گلزاری
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۰

دربوش مطلبی

مقدمه

هزاران سال طول کشید تا بشر توانست خط و نگارش را بیاموزد و چیزی را به وجود آورد که شباهتی جزئی با کتاب امروزی داشت. از آن زمان به بعد بود که انسانها اطلاعات و آموخته‌های خود را بر روی لوحه‌های گلی و چوبی و سپس بر روی کاغذ نوشتند و بدین طریق به تبادل و انتقال اطلاعات پرداختند. همزمان با افزایش جمعیت و نیاز به تهیه نسخه‌های مجدد از یک کتاب، فنون چاپ دستی و سپس چاپ مکانیزه ابداع شد.

صنعت چاپ بی‌شک از بزرگترین دستاوردهای تمدن بشری است که حرفه‌ای زیادی درباره آن می‌توان گفت. تکامل رو به رشد این صنعت عظیم، جامعه بشری را در معرض هزاران نوع اطلاعات در علوم پایه، علوم انسانی، صنعت و کشاورزی، هنر و ادبیات و سایر علوم قرار داد. کتاب نیز به منزله بستر مناسب گسترش علوم، در باوروی اندیشه و تفکر انسان همواره موردنظر و توجه بوده است.

کتاب، یک کالای فرهنگی، نقطه نقل و محور فرهنگ مکتوب است. هنوز هم در عصر حاکمیت ماکولاره و رایانه و سیطره هنر فتنه و چالوی تصویر، معمولاً و همه ساله در آمار بردارمترین شرکتها و غولهای اقتصادی دنیا نام دو، سه ناشر بزرگ به چشم می‌خورد که نشان‌دهنده آن است که رقابتی تازه به دوران رسیده کتاب نواسته‌اند این درخت نوسمند و جهش‌دار عرصه فرهنگ بشری را از صحنه خارج کنند.

جایگاه کتاب به منزله یک کالای فرهنگی در کشور، نیز حداقل در زبان و نظر مردم و مسئولان، رفیع و مورد احترام است. آن قدر عزیز و محترم است که حتی کسانی هم که کمتر با آن سر و کار دارند یا به آن اعتنایی نمی‌کنند، در مقام تعجب از آن بومی‌ایند.

در عصر کنونی که به عصر اطلاعات معروف است، دانش‌پژوهان و محققان، نیازمند دسترسی به کتابهای علمی و فرهنگی روز هستند تا بتوانند پیوسته در جریان مسائل جدید مطرح شده، در دنیا قرار گیرند و آن را با فرهنگ و نیازهای جامعه خود تطبیق دهند و از این طریق در زمینه‌های گوناگون نقشی سازنده و فعال در پیشبرد اهداف ملی و توسعه کشور داشته باشند.

با توجه به این واقعیت که صنعت نشر کشور درخصوص تولید و توزیع کتاب به ویژه در زمینه علمی و تخصصی دچار مشکلات فراوانی است و آمار مشخصی نیز از

کتابهای منتشر شده فارسی در موضوع‌های گوناگون وجود ندارد، بررسی وضعیت کتابهای منتشر شده در محدوده زمانی مشخص علاوه بر آگاهی از قابلیت‌های انجام شده، موجب تشخیص کمبودها، کاستیها و رفع نیازهای اطلاعاتی جامعه می‌گردد.

نگارنده پایان نامه مورد نظر که خود یکی از دست‌اندرکاران حوزه نشر کشور است و سالها در این حوزه تجربه انبخته است با روشی که به جزئیات نشر ایران بین سالهای ۱۳۵۷ - ۱۳۷۸ پرداخته است، پژوهش حاضر در پنج بخش تهیه شده است. بخش اول با عنوان معرفی پژوهش به مطالبی چون بیان مسئله، اهمیت پژوهش، پرسشهای اساسی، هدف و فایده پژوهش، متغیرهای اساسی، تعریف عملیاتی، روش تحقیق، شیوه گردآوری، تجزیه و تحلیل اطلاعات، جامعه مورد مطالعه، شیوه نمونه‌گیری و مشکلات و محدودیتها پرداخته است. بخش دوم به پیشینه پژوهش در ایران و جهان پرداخته است. بخش سوم ادبیات پژوهش را شامل می‌شود.

پژوهشگر در این قسمت علاوه بر مقالات مربوط به نشر چون: نشر کتاب

در ایران و جهان، تاریخچه و تحول نشر کتاب در ایران نشر کتاب در عصر صفویه وضعیت نشر بعد از انقلاب تحول در نشر کتاب، به تاریخچه چاپ در ایران و جهان، تحول صنعت چاپ و ابزارهای آن پرداخته است. بخش چهارم به یافته‌های پژوهش اختصاص دارد که دارای دو زیربخش با نام ۱. از بررسی وضعیت کتابهای منتشر شده در ایران (۱۳۷۸-۱۳۵۷) و ۲. بررسی کتابهای منتشر شده در ایران (۱۳۷۸-۱۳۵۷) از نگاه آمار است. پژوهشگر در بخش یافته‌ها علاوه بر تحلیل داده‌ها با استفاده از روش آمار توصیفی، داده‌های موجود را از نگاه آمار علمی نیز مورد مطالعه قرار داده است و مشخص می‌شود که نتیجه‌های به دست آمده از رویی بالایی برخوردار است. بخش پنجم پژوهش به نتیجه‌گیری و پیشنهادها اختصاص داده شده است. این پایان‌نامه شامل ۲۸ جدول و بالغ بر ۱۵۰ نمودار رنگی است که در بیش از ۳۰۰ صفحه تئوی شده است. در این تحقیق، که به روش پیمایشی-توصیفی انجام شده است وضعیت نشر

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۸ همواره بیشترین درصد عنوان کتابهای منتشر شده مربوط به حوزه دین بوده است و کمترین فراوانی را داشته است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نشر کتاب از سال ۱۳۵۷ تا پایان ۱۳۶۳ (علی‌رغم کاهش در سال ۱۳۶۰) سیر صعودی داشته است. سال ۱۳۶۴ کاهش و در سال ۱۳۶۷، بحرانی‌ترین دوره کاهش را پشت سر گذاشته است. آهنگ رشد نشر کتاب مجدداً از سال ۱۳۶۸ شروع شده است؛ اگرچه با نوساناتی همراه بوده است. در سال ۱۳۷۸، وضعیت نشر کتاب به دو برابر آمار سال ۱۳۷۳ رسیده است

بیشترین کتابهای منتشر شده در تهران و شهرستانها در حوزه کودک و نوجوان و کمترین آن در حوزه علوم عملی و کاربردی بوده است. نشر کتاب در شهرستانها در دهه دوم نسبت به دهه اول، رشد چشمگیری داشته است

کتاب از جنبه‌های موضوع، توزیع جغرافیایی، چاپ اول و مجدد، شمارگان، افزایش و کاهش تولید کتاب مورد مطالعه قرار گرفته است. پژوهشگر در این پژوهش در پی پاسخ به ۸ سؤال اساسی است که عبارتند از: - انتشار کتاب از آغاز سال ۱۳۵۷ تا پایان سال ۱۳۷۸ چگونه بوده است؟ - انتشار موضوعی کتاب از ابتدای سال ۱۳۵۷ تا پایان سال ۱۳۷۸ چه روندی داشته است؟ - انتشار کتاب بر اساس توزیع جغرافیایی بر چه میزانی تکیه داشته است؟ - انتشار کتاب به تفکیک ترجمه و تألیف چه وضعیتی داشته است؟ - انتشار کتاب به تفکیک چاپ اول و مجدد چگونه بوده است؟ - انتشار کتاب برای کودکان و نوجوانان چه سیر داشته است؟ - شمارگان کتابهای منتشر شده چه میزان بوده است؟ - میانگین شمارگان کتابهای منتشر شده بر چه میزان بوده است؟ پژوهش از نوع توصیفی و فاقد فرضیه بوده است. اطلاعات از طریق مطالعه اسناد و مدارک گرفتن اطلاعات از مؤسسه خانه کتاب (مقایسه آماری اطلاعات خانه کتاب و کتابخانه ملی بین سالهای ۵۷ تا ۶۴) گردآوری شده است. محقق با استفاده از انتقال داده‌ها بر روی جداولها و استفاده از نرم‌افزار SPSS به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته و از نرم‌افزارهای Power Point و Excel برای ترسیم نمودارها استفاده کرده است.

یافته‌های پژوهش و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۸ همواره بیشترین درصد عنوان کتابهای منتشر شده مربوط به حوزه دین بوده است و حوزه کلیات کمترین فراوانی را داشته است.

در بررسی موضوعی نشر کتاب، متوسط شمارگان کتابهای منتشر شده در سالهای ۱۳۶۶ بیشترین معاد را داشته و از میان موضوعهای مختلفه موضوع کودک و نوجوان سهم بیشتری دارا بوده است.

در طول دو دهه نشر کتاب، ۷۲/۹ درصد از مجموع کتابهای منتشر شده در کشور تألیف و ۲۶/۸ درصد نیز به کتابهایی که از زبانهای دیگر به فارسی ترجمه شده اختصاص داشته است. در میان کتابهای ترجمه شده در دهه اول پس از پیروزی انقلاب اسلامی، موضوعهای ادبیات و دین بیشترین فراوانی را داشته و موضوعهای زبان و علوم طبیعی و ریاضیات پایین‌ترین فراوانی را به خود اختصاص داده است.

البته در دهه دوم موضوعهای کودک و نوجوان و علوم کاربردی از بیشترین فراوانی برخوردار بوده است. طبق آمارهای به دست آمده در پژوهش، ۵۲ درصد کل عنوان کتابهای منتشر شده به کتابهایی اختصاص داشته که برای نخستین بار به چاپ رسیده و ۲۷ درصد از کتابها چاپ مجدد بوده است.

بر اساس اطلاعات موجود از مجموعه کتابهای منتشر شده ۸۰ درصد در تهران و ۲۰ درصد در شهرستانها منتشر شده است.

یافته‌های پژوهش نشان داده که نماد کتابهای منتشر شده از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۸ از رشد نسبتاً خوبی برخوردار بوده است. البته در سال ۱۳۶۸ کاهش محسوسی داشته است. در طول سالهای مختلفه نشر کتاب در حوزه‌های گوناگون از رشد نسبتاً مساوی برخوردار بوده است. موضوع دین از بیشترین معاد عنوانهای منتشر شده برخوردار بوده است در حالی که موضوع کلیات کمترین فراوانی را داشته است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نشر کتاب از سال ۱۳۵۷ تا پایان ۱۳۶۳ (علی‌رغم کاهش در سال ۱۳۶۰) سیر صعودی داشته است. سال ۱۳۶۴ کاهش و در سال ۱۳۶۷، بحرانی‌ترین دوره کاهش را پشت سر گذاشته است. آهنگ رشد نشر کتاب مجدداً از سال ۱۳۶۸ شروع شده است؛ اگرچه با نوساناتی همراه بوده است. در سال ۱۳۷۸، وضعیت نشر کتاب به دو برابر آمار سال ۱۳۷۳ رسیده است.

از مجموعه ۱۶۸۳۶۲ عنوان کتاب منتشر شده ۱۲۴۴۱۲ (۷۲/۹) عنوان تألیف و ۴۳۹۵۰ (۲۶/۸) عنوان ترجمه است. بیشترین توزیع فراوانی (علی‌رغم نوسانات) از میان کتابهای تألیفی، در حوزه دین و کمترین آن در حوزه فلسفه و روش‌شناسی بوده است. از میان کتابهای ترجمه شده بیشترین فراوانی به کتابهای کودک و نوجوان و علوم کاربردی و کمترین آن به موضوع زبان اختصاص داشته است.

بیشترین کتابهای منتشر شده در تهران و شهرستانها در حوزه کودک و نوجوان و کمترین آن در حوزه علوم عملی و کاربردی بوده است. نشر کتاب در شهرستانها در دهه دوم نسبت به دهه اول، رشد چشمگیری داشته است.

توزیع جغرافیایی ناشران، در کشور نامتوازن است به گونه‌ای که بیشتر ناشران (حدود ۷۶) در تهران و تنها ۲۴ در شهرستانها فعالیت می‌کنند. به همین دلیل اکثر نویسندگان و مترجمان شهرستانی کتابهای خود را به ناشران تهران می‌سپارند.

متوسط شمارگان کتابهای منتشر شده در ایران نسبت به جمعیت باسواد ایران، بسیار پایین است.

به طوری که در پایان ۱۳۶۷ متوسط شمارگان ۶۴۰ نسخه و در پایان سال ۱۳۷۸ متوسط شمارگان ۵۱۹ جلد بوده است. البته کتابهای کودک و نوجوان که از شمارگان بالایی برخوردار است در افزایش شمارگان نقش بسزایی داشته است. در ضمن متوسط شمارگان کتابها بین سالهای ۱۳۷۸-۱۳۶۹ نسبت به سالهای ۶۸-۶۶ کاهش نسبی داشته است.